

УДК 159.955–053.5

Оксана Лоюк

ДІАГНОСТИКА РІВНІВ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Метою статті є визначення та експериментальна перевірка рівнів розвитку творчого мислення учнів у навчально-виховному процесі початкової школи. Автором використано такі методи вивчення досліджуваного явища: емпіричні (опитування, анкетування); діагностичні (тестування), статистичні. Визначено критерії, показники та схарактеризовано рівні розвитку творчого мислення молодших школярів, фрагментарно представлено зміст методики діагностування творчого мислення учнів початкової школи та подано результати констатувального етапу дослідження.

Ключові слова: *творче мислення, розвиток творчого мислення, молодші школярі, навчально-виховний процес початкової школи, діагностика, констатувальний експеримент, критерії, показники та рівні розвитку творчого мислення молодших школярів.*

Цель статьи заключается в определении и экспериментальной проверке уровней развития творческого мышления учащихся в учебно-воспитательном процессе начальной школы. Автором использованы такие методы изучения исследуемого явления: эмпирические (опрос, анкетирование); диагностические (тестирование), статистические. Определены критерии, показатели и схарактеризованы уровни развития творческого мышления младших школьников, фрагментарно представлены содержание методики диагностирования творческого мышления учащихся начальной школы и результаты констатирующего этапа исследования.

Ключевые слова: *творческое мышление, развитие творческого мышления, младшие школьники, учебно-воспитательный процесс начальной школы, диагностика, констатирующий эксперимент, критерии, показатели и уровни развития творческого мышления младших школьников.*

Determination and experimental testing of the levels of creative thinking development of the pupils of elementary school is the purpose of the article. Such methods of studied phenomenon as empiric (survey, questionnaire); diagnostic (testing) and statistic have been used by the author. The criteria and related indicators of development of creative thinking of primary pupils were defined: motivational and value (motivation of educational activity; ability to determine purpose; adequate self-appraisal); intellectual and action (skills in operations and methods of intellectual activity, cognitive activity, the ability to carry out theoretical analysis and internal plan of actions; developed nonverbal

imagination); communicative and creative (tendency to creative expression; the ability to verbal creativity, the ability to express thoughts; the ability to make aware choices and to prove them). Based on the marked criteria and indicators the author determined the levels of creative thinking of primary pupils. Content of the methods of creative thinking diagnosing of the pupils of elementary school has been presented fragmentary and the results of diagnosing phase of the research has been provided.

Key words: *creative thinking, development of creative thinking, primary pupils, educational process of primary school, diagnostics, diagnosing experiment, the criteria, related indicators and levels of development of creative thinking of primary pupils.*

В умовах становлення інформаційного суспільства вагоме значення має питання розвитку креативних можливостей та творчого потенціалу учнів, зокрема початкової школи. Основні новоутворення молодшого шкільного віку, природна допитливість, активність, емоційність визначають означений вік як сенситивний щодо формування творчого мислення.

Однією з умов ефективного розвитку творчого мислення дітей є процес його діагностики в умовах навчально-виховного процесу початкової школи. Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми діагностики творчого мислення дає можливість констатувати, що питання дослідження означеного феномену в силу його складності та багатокомпонентності є малорозробленим. Більшість методик, які запропоновані відомими вченими (І. Аверіна, Дж. Гілфорд, П. Торренс, О. Тунік, Є. Щебланова та ін.), не дають повної можливості дослідити всі складові досліджуваного процесу. Оскільки мислительна діяльність багатогранна, вважаємо за доцільне використати сукупність методик, які б дозволили визначити і більш об'єктивно оцінити в цілому її рівні.

Мета статті – визначити рівні розвитку творчого мислення учнів у навчально-виховному процесі початкової школи, представити результати констатувального діагностування.

На основі теоретичного обґрунтування та вивчення виховної практики окресленої проблеми нами визначено критерії та показники, які відображають основні новоутворення процесу творчого мислення молодших школярів: мотиваційно-ціннісний критерій (мотивація до навчально-пізнавальної діяльності; здатність визначати цілі; адекватна самооцінка); інтелектуально-діяльнісний критерій (володіння операціями та прийомами розумової діяльності; пізнавальна активність; уміння здійснювати теоретичний аналіз, сформованість внутрішнього плану дій; розвиненість невербальної уяви); комунікативно-креативний критерій (схильність до творчого самовираження; здатність до вербальної креативності, вміння висловлювати думки; вміння здійснювати усвідомлений вибір та обґрунтовувати його). Наведені критерії та показники склали підґрунтя для виділення ознак, за якими визначатимуться

рівні розвитку творчого мислення учнів початкової школи.

Самостійно-творчий рівень характерний для учнів з яскраво вираженою пізнавальною потребою, що проявляється незалежно від виду діяльності. Учні охоче беруть участь у вирішенні проблемних ситуацій, керуються навчально-пізнавальними мотивами, самостійно визначають окремі цілі власної діяльності. Діти здатні до формулювання цікавих запитань, самостійного пошуку нової інформації та, на цій основі, до самостійного здобуття знань, вільно розв'язують задачі у стандартних ситуаціях, використовують набуті знання та вміння в нових незвичних ситуаціях, уміють здійснювати усвідомлений вибір та обґрунтовувати його. У них високий рівень розвитку розумових операцій, сформоване теоретичне мислення та внутрішній план дій. Учні реально оцінюють себе, свої можливості, у них розвинута здатність до творчого самовираження (продуктивність, оригінальність, гнучкість мислення, розробленість та назва зображеного). Для них характерна розвинена уява, що дає можливість створювати багато образів та ідей; наявність значного словникового запасу, вміння вільно висловлювати думки; здатність до вербальної креативності.

Учні з репродуктивно-активним рівнем виявляють пізнавальну активність в емоційно привабливих ситуаціях, при виникненні труднощів втрачають інтерес до діяльності. Потяг до пошуку виникає у них на основі зовнішнього стимулювання. У своїй діяльності учні переважно керуються мотивами-цілями самовизначення та самовдосконалення. Для них характерне самостійне усвідомлення інформації, притаманна здатність застосовувати відомі знання на рівні стандартних ситуацій. З частковою допомогою педагога молодші школярі здійснюють розумові операції, теоретичний аналіз, контроль власних досягнень, усвідомлений вибір та його аргументацію, планують власні дії в «умі», для них характерна адекватна самооцінка, але з тенденцією до завищення або заниження; достатньо сформована здатність до творчого самовираження. Школярам притаманна репродуктивна уява, яка не виходить за межі реального; характерні достатній словниковий запас, вміння висловлювати думки; словесна креативність має ситуативний характер.

Учні з репродуктивно-пасивним рівнем творчого мислення не виявляють інтересу до завдання, пасивні під час діяльності та спілкування. Діти не вміють визначати цілі діяльності та не завжди усвідомлюють запропоновані вчителем. Значну частину матеріалу вони відтворюють на репродуктивному рівні. Розумові операції, усвідомлений вибір шляху вирішення проблеми та його аргументація здійснюються при допомозі педагога. У них не сформовані теоретичний аналіз та внутрішній план дій; неадекватна оцінка самого себе та своїх досягнень, низька здатність до творчого самовираження. Учні будують образи на основі конкретного матеріалу, відтак спостерігається відсутність або незначна кількість суб'єктивно нових ідей. Здатність до вербальної креативності, вміння

вільно висловлювати думки сформовані на елементарному рівні.

З метою з'ясування стану розвитку творчого мислення в учнів початкової школи проводився констатувальний експеримент, у якому взяли участь 190 учнів 1–2 класів та 193 учні 3–4 класів. До експериментальної групи включено 95 учнів 1–2 класів та 96 учнів 3–4 класів, до контрольної – 95 учнів 1–2 класів та 97 учнів 3–4 класів.

Для вивчення мотивації до навчально-пізнавальної діяльності учнів використали методику діагностики усвідомлених мотивів навчання за І. Дичківською [2, с. 378–380]. У результаті констатувального експерименту відзначено той факт, що мотивація змістом та мотивація процесом не займають ведучого місця у спрямованості молодшого школяра. При цьому результати дослідження показали, що учні 1–2 класів, у порівнянні з учнями 3–4 класів, керуються бажанням думати, розв'язувати складні завдання, долати труднощі, тоді як мотивація змістом займає другорядне місце. Це пояснюється потребою дитини в активній пізнавальній діяльності. До четвертого класу в дітей ростуть вказівки на мотиви, пов'язані зі змістом навчання, що пояснюється появою інтересу до розумової діяльності, здатністю та бажанням встановлювати суттєві зв'язки та відношення, оволодівати науковими знаннями. У кількісному відношенні результати дослідження виглядають так: 41,0 % дітей ЕГ1 і 38,5 % дітей ЕГ2 та 40,0 % дітей КГ1 та 37,2 % дітей КГ2 одноразово вказували на навчально-пізнавальні мотиви, що дозволяє віднести їх до репродуктивно-пасивного рівня. У 49,5 % учнів ЕГ1 і 51,0 % учнів ЕГ2 та 50,5 % учнів КГ1 і 51,5 % учнів КГ2 спостерігалися випадки збігу вибору мотивів на двох етапах, що вказує на репродуктивно-активний рівень прояву означеного показника. По 9,5 % школярів із ЕГ1 і КГ1 та 10,5 % школярів із ЕГ2 й 11,3 % учнів із КГ2 тричі визначали одні і ті ж навчально-пізнавальні мотиви. Цих учнів віднесено до самостійно-творчого рівня.

Результати застосування методики «Незакінчені речення» М. Матюхіної [3, с. 19] дають можливість визначити загальні тенденції щодо мотивів-цілей молодших школярів. Провідними серед них діти визначають бажання гарно навчатися, з відмінними результатами закінчити навчальний рік. Незначна кількість учнів прагне до самовдосконалення, до продовження навчання після закінчення школи. Обробка результатів завдання показала, що молодші школярі визначають переважно близькі цілі. За мету дізнатися щось нове, оволодіти новими способами діяльності обирає найменший відсоток школярів. Це, на нашу думку, пояснюється тим, що пізнавальна діяльність дітей організована таким чином, що не спонукає, не зацікавлює дітей до відкриття нового. Деякі учні не змогли в повному обсязі закінчити запропоновані речення, що вказує на слабку розвиненість потребнісної сфери, невміння висловлювати свої бажання, слабку усвідомленість цілей. До репродуктивно-пасивного рівня відносимо 44,2 % дітей ЕГ1 і 43,2 % дітей

КГ1 (закінчили не більш як 3 речення) та 41,7 % дітей ЕГ2 та 40,2 % дітей КГ2, якими закінчено 4–6 речень. До репродуктивно-активного рівня віднесено 47,4 % дітей ЕГ1 та 48,4 % дітей КГ1, які закінчили 4–5 речень та 48,9 % представників ЕГ2 і 49,5 % представників КГ2, якими завершено 7–8 речень. Самостійно-творчого рівня прояву здатності визначати цілі досягли по 8,4 % респондентів ЕГ1 і КГ1 та 9,4 % й 10,3 % респондентів ЕГ2 і КГ2, відповідно.

Використання методики «Сходинки» за О. Родіною [6, с. 16–17] дало можливість констатувати той факт, що здатність до самооцінки як складової рефлексивного процесу сформована переважно на репродуктивно-активному рівні (51,6 % респондентів ЕГ1, 53,1 % респондентів ЕГ2, 52,6 % респондентів КГ1, 53,6 % респондентів КГ2), оскільки для переважної більшості учасників експерименту характерна тенденція до незначного завищення або заниження самооцінки. Наймолодшим школярам, як правило, притаманна завищена самооцінка, тоді як у незначній кількості учнів 3–4 класів спостерігається незначне її заниження через відсутність психолого-педагогічної підтримки з боку педагога. Самостійно-творчого рівня досягли 13,7 % учнів ЕГ1, 14,6 % учнів ЕГ2 та 13,7 % учнів КГ1 й 15,5 % учнів КГ2, які поставили себе на 5–7 сходинки. Значну кількість досліджуваних віднесли до репродуктивно-пасивного рівня, оскільки спостерігалось значне заниження (32,3 % дітей ЕГ2, 30,9 % дітей КГ2) та завищення (34,7 % дітей ЕГ1, 33,7 % дітей КГ1) самооцінки.

Володіння операціями та прийомами розумової діяльності досліджувалося за допомогою стандартизованої методики Е. Замбацявічене [4, с. 99–103]. Аналіз одержаних результатів показав, що незначна кількість дітей здатна встановлювати зв'язки та відношення між поняттями, робити висновки за аналогією за зразком, зберігати заданий спосіб міркування. Самостійно-творчого рівня досягли 13,7 % учнів ЕГ1, 14,6 % учнів ЕГ2 та 13,7 % учнів КГ1 і 15,5 % учнів КГ2, оскільки кожною дитиною набрано від 80 до 100 балів; репродуктивно-активного рівня досягли 25,3 % учнів ЕГ1, 26,3 % учнів КГ1, 27,1 % учнів ЕГ2, 27,8 % учнів КГ2, оскільки кожна дитина набрала від 40 до 80 балів). 61,0 % представників ЕГ1, 58,3 % представників ЕГ2 та 60,0 % представників КГ1 і 56,7 % представників КГ2 віднесено до репродуктивно-пасивний рівня розвитку показника.

Стосовно проявів пізнавальної активності (застосовувалася методика «Таємний лист» за А. Реаном [4, с. 125]) можемо зробити висновок, що для дітей молодшого шкільного віку характерні самостійно-творчий (по 10,5 % учнів ЕГ1 і КГ1, 11,5 % учнів ЕГ2, 12,3 % учнів КГ2 розшифрували лист повністю) та репродуктивно-активний (53,7 % дітей ЕГ1, 55,2 % дітей ЕГ2, 54,8 % дітей КГ1, 55,7 % дітей КГ2 не до кінця розшифрували лист) рівень пізнавальної активності, що пояснюється природним прагненням до пошуково-дослідницької діяльності. Однак, на жаль, певна кількість

досліджуваних не почала завдання: 35,8 % із ЕГ1, 33,3 % із ЕГ2, 34,7 % із КГ1 та 32,0 % із КГ2, яких віднесли до репродуктивно-пасивного рівня розвитку пізнавальної активності.

Уміння здійснювати теоретичний аналіз та сформованість внутрішнього плану дій в учнів 3–4 класів досліджували за допомогою методики «Логічні задачі» за А. Реаном [4, с. 104–110]. Нами встановлено, що молодшим школярам значно легше розуміти поставлену задачу та аналізувати її умови в порівнянні із здійсненням внутрішнього плану дій, що пояснюється віковими особливостями розвитку психіки дитини. Порівнюючи сформованість здатності до теоретичного аналізу задачі учнями початкової школи, дійшли висновку про якісну часову прогресію означеної здатності. За результатами експерименту, самостійно-творчого рівня досягли 3,1 % дітей ЕГ2 та 4,1 % дітей КГ2, репродуктивно-активного – 8,4% учнів ЕГ2 та 9,3 % учнів КГ2, репродуктивно-пасивного – 88,5 % учнів ЕГ2 та 86,6 % учнів КГ2.

Результати діагностування уміння здійснювати теоретичний аналіз учнями 1–2 класів (методика «Пошук невідомого предмета» за М. Матюхіною [3, с. 68]) показали, що теоретичний рівень мислення притаманний незначній кількості учнів 1–2 класів: самостійно-творчого рівня досягли по 2,1 % учні ЕГ1 і КГ1, репродуктивно-активного – 6,3 % учнів ЕГ1 та 7,4 % учнів КГ1. Найбільший відсоток дітей (91,5 % дітей ЕГ1 та 90,5 % дітей КГ1) ставили запитання про тілесні властивості предметів, що вказує на емпіричність мислення, на репродуктивно-пасивний рівень розвитку здатності до теоретичного аналізу.

Здатність до встановлення асоціативних зв'язків знайшла свій прояв у малюнках дітей (застосовувалася методика «Піктограма» за О. Антощак) [1, с. 50–52]), аналіз яких дозволив підтвердити загальновідому закономірність розвитку творчого мислення та уяви упродовж молодшого шкільного віку: поступовий перехід від конкретних, сюжетних образів до метафоричних та абстрактних. З цього приводу зазначимо, що учні 1–2 класів створюють силуетні, статичні образи, тоді як образам учнів 3–4 класів характерний прояв різних властивостей предмета чи явища, просторова й часова спрямованість. Здатністю до відтворення визначених слів та словосполучень у кількості 7–8 володіє невелика кількість учнів (3,1 % учнів ЕГ1 і 4,2 % учнів ЕГ2 та 3,2 % КГ1 і 5,2 % учнів КГ2), що вказує на їх належність до самостійно-творчого рівня. 11,6 % дітей ЕГ1, 13,5 % дітей ЕГ2, 12,6 % дітей КГ1, 14,4 % дітей КГ2 відтворили 5–6 запропонованих раніше слів, а отже, складають репродуктивно-активний рівень. Учні, яким вдалося відтворити лише від 0 до 4 слів та словосполучень (85,3 % учнів ЕГ1, 82,3 % учнів ЕГ2, 84,2 % учнів КГ1, 80,4 % учнів КГ2) належать до репродуктивно-пасивного рівня розвитку невербальної уяви.

Стосовно сформованості в учнів здатності до творчого самовираження при виконанні тестів Вільямса [8, с. 32–35] констатовано

переважно репродуктивно-пасивний рівень розвитку означеного показника (83,2 % респондентів ЕГ1, 80,2 % респондентів ЕГ2, 82,1 % респондентів КГ1, 81,5 % респондентів КГ2), у роботах яких спостерігається низька здатність до зміни застосування предметів (2–3 категорії малюнка), до образної передачі сутності зображеного; місцезрештування малюнка відбувається поза стимульною фігурою, завершено не більше 6 малюнків. 10,5 % учнів ЕГ1, 12,5 % учнів ЕГ2, 10,3 % КГ2, 11,6 % учнів КГ1 завершили 7–9 малюнків, здійснили 6–9 змін їх категорій, зображення розмістили всередині квадрата, сутність зображеного передали словосполученням, тому цих учнів відносимо до репродуктивно-активного рівня. Респонденти, яким вдалося завершити 10–12 зображень, здійснили 10–11 їх змін, розташувати малюнки як усередині, так і ззовні стимульної фігури, розмістити асиметрично деталі та дати образну назву, належать до самостійно-творчого рівня: 6,3 % учнів ЕГ1, 7,3 % учнів ЕГ2, 6,3 % учнів КГ1, 8,2 % учнів КГ2.

Застосування творчого завдання «Закінчити текст» А. Рахімова [5, с. 28] сприяло вивченню ще двох показників комунікативно-креативного критерію: здатність до вербальної креативності, вміння висловлювати думки; вміння здійснювати усвідомлений вибір та обґрунтовувати його. Експеримент показав слабку здатність дітей до вербальної креативності, низький рівень сформованості вміння висловлювати свої думки (пояснюється обмеженістю словникового запасу). У 86,3 % респондентів ЕГ1, 85,3 % респондентів КГ1, 83,4 % респондентів ЕГ2 та 84,5 % представників КГ2 сюжетні лінії будуються одноманітно, з використанням власного досвіду, прослідковується відсутність елементів казковості, фантастичності, метафоричності. Роботам деяких школярів характерна незавершеність, малий обсяг, стереотипність закінчення. Тому цих школярів відносимо до репродуктивно-пасивного рівня. 11,6 % учнів ЕГ1, 12,6 % учнів КГ1, 13,5 % учнів ЕГ2 та 11,3 % учнів КГ2 вдалося вибудувати цікаві сюжетні лінії, оригінально завершити текст, що дозволяє віднести їх до репродуктивно-активного рівня розвитку словесної креативності. Самостійно-творчого рівня досягли лише по 2,1 % респондентів ЕГ1, КГ1 та 3,1 % й 4,2 % респондентів ЕГ2 та КГ2 відповідно, які показали багатий словниковий запас, здатність до нешаблонності мислення, цілеспрямованість.

Значно кращі результати зафіксовано при здійсненні усвідомленого вибору та його обґрунтуванні. Так, вибір кінцівки твору та його пояснення змогли самостійно зробити 13,7 % учнів ЕГ1 і 14,6 % учнів ЕГ2, 13,7 % учнів КГ1 та 15,5 % учнів КГ2. До репродуктивно-активного рівня відносимо 31,6 % дітей ЕГ1, 33,3 % дітей ЕГ2 та 32,6 % дітей КГ1, 30,9 % дітей КГ2, у яких виникали труднощі у виборі кінцівки та її обґрунтуванні. 54,7 % респондентів ЕГ1, 53,7 % респондентів КГ1, 52,1 % респондентів ЕГ2 і 53,6 % респондентів КГ2 просили допомоги дорослих або товаришів, що вказує на їх належність до репродуктивно-пасивного рівня прояву означеного показника.

Узагальнені результати констатувального діагностування подано у таблиці 1, які доводять, що суттєвої різниці щодо рівнів розвитку творчого мислення між учнями контрольної та експериментальної груп не виявлено.

Таблиця 1

Рівні розвитку творчого мислення молодших школярів за результатами констатувального експерименту

Рівні \ Учні	Контрольна група	Експериментальна група
	%	%
Самостійно-творчий	9,4	8,9
Репродукт.-активний	31,8	31,4
Репродукт.-пасивний	58,8	59,7

Спираючись на результати констатувального експерименту та власний педагогічний досвід, ми дійшли висновку, що розвиток творчого мислення учнів залежить від сформованості у них мотивів діяльності, оцінних суджень, розумових операцій, пізнавальних функцій, здатності планувати свої дії, схильності до творчого самовираження в мовній та поведінковій формах, що зумовлює необхідність удосконалення змісту та форм організації урочної та позаурочної навчально-виховної роботи, спрямованої на розвиток творчого мислення учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антошак О. Розуміння → розум → творчість / О. Антошак, І. Ганжала, Н. Ніколаєнко. – К. : Вид. дім «Шкіл. світ»: вид. Л. Галіцина, 2006. – 112 с.
2. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навчальний посібник : [рек. МОН України] / Ілона Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 351 с. – (Альма-матер).
3. Матюхина М. В. Мотивация учения младших школьников / М. В. Матюхина. – М. : Педагогика, 1984. – 144 с.
4. Психология ребенка от рождения до 11 лет. Методики и тесты / под ред. А. А. Реана. – М. : АСТ ; СПб. : прайм-ЕВРО-ЗНАК, 2007. – 224 с.
5. Рахимов А. З. Формирование творческого мышления школьников в процессе учебной деятельности : учебное пособие по спецкурсу / А. З. Рахимов. – Уфа : БГПИ, 1988. – 167 с.
6. Родіна О. Діагностика самооцінки старших дошкільників та молодших школярів / О. Родіна // Психолог дошкілля. – 2011. – № 9(26). – вересень. – С. 16–22.
7. Румшинский Л. З. Математическая обработка результатов эксперимента / Л. З. Румшинский. – М. : Наука, 1971. – 192 с.
8. Тесты Вильямса. Тест дивергентного (творческого) мышления // Обдарована дитина. – 2004. – № 5. – С. 32–35.